

УДК 338.24:336.77(477.63)

DOI: 10.60022/2(9)-8S

Ишейкін Тимур Євгенович

кандидат економічних наук, доцент

доцент кафедри менеджменту ім. І. А. Маркіної

Полтавський державний аграрний університет, Україна

Ishcheikin Tymur

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Associate Professor of the management department named after I. A. Markinoi

Poltava State Agrarian University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9311-6904

Місюкевич Валентина Іванівна

кандидат економічних наук, доцент

доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності

Полтавський університет економіки і торгівлі, Україна

Misiukevych Valentyna

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Associate Professor at the Department of Entrepreneurship, Trade and Stock Exchange Activity

Poltava University of Economics and Trade, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3051-9677

Скальський Павло Петрович

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права», Україна

Skalskyi Pavlo

PhD student

International University of Business and Law, Ukraine

ORCID: 0009-0008-0447-4429

Багнета Володимир Анатолійович

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

Вінницький національний аграрний університет, Україна

Bahnetta Volodymyr

PhD student

Vinnitsia National Agrarian University, Vinnitsia, Ukraine

ORCID: 0009-0000-6590-3815

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено сучасні особливості державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) підприємств України в умовах воєнного стану, що суттєво вплинув на зовнішньоторговельні операції, логістичні ланцюги та конкурентоспроможність національного бізнесу. Запропоновано авторське визначення поняття «державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємства». Проаналізовано трансформацію нормативно-правової бази, спрямованої на забезпечення економічної безпеки держави, підтримку експортерів та стабілізацію фінансово-економічної системи у період збройної агресії. Висвітлено проблеми підприємств у здійсненні ЗЕД, зокрема збільшення витрат на логістику, обмежений доступ до ринків, ризики порушення контрактів, валютні коливання та зростання вимог до безпеки операцій. Визначено напрями удосконалення державного регулювання ЗЕД підприємств під час війни, серед яких: подальша лібералізація митних процедур, посилення фінансової та консультативної підтримки експортерів, розвиток міжнародного партнерства, застосування інструментів економічної дипломатії та розширення можливостей для інтеграції українського бізнесу у глобальні ланцюги вартості.

Ключові слова: державне регулювання, зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, санкції, воєнний стан

FEATURES OF STATE REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES OF ENTERPRISES IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Abstract. *The article examines the modern features of state regulation of foreign economic activity (FEA) of Ukrainian enterprises under martial law, which significantly affected foreign trade operations, logistics chains and the competitiveness of national business. The transformation of the regulatory framework aimed at ensuring the economic security of the state, supporting exporters and stabilizing the financial and economic system during the period of armed aggression is analyzed. Particular attention is paid to the introduction of temporary restrictions, simplified customs procedures, currency regulation, sanctions policy and state support instruments that form new conditions for conducting foreign trade. Key trends in the field of state control over exports and imports are revealed, including strengthening export control, changing licensing and quota regimes, as well as the digitalization of customs processes, which increases the transparency and efficiency of business interaction with state authorities. The problems of enterprises in carrying out FEA are highlighted, in particular, increasing logistics costs, limited access to markets, risks of contract violations, currency fluctuations and increased requirements for the security of operations. The directions for improving state regulation of foreign economic activity of enterprises during the war have been identified, including: further liberalization of customs procedures, strengthening financial and advisory support for exporters, development of international partnerships, application of economic diplomacy tools, and expansion of opportunities for integration of Ukrainian business into global value chains. It has been proven that effective state regulation of foreign economic activity during the war is critically important for ensuring the country's economic stability, strengthening resource potential, supporting entrepreneurial activity, and maintaining Ukraine's competitive positions in world markets.*

Keywords: state regulation, foreign economic activity, export, import, sanctions, martial law

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) є ключовим чинником розвитку національної економіки, оскільки забезпечує інтеграцію країни у систему світогосподарських зв'язків, сприяє залученню інвестицій, розширенню ринків збуту та підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Для України, економіка якої значною мірою орієнтована на зовнішні ринки, ефективність механізмів державного регулювання ЗЕД має вирішальне значення для стабільності та динамічного розвитку. Водночас запровадження воєнного стану внаслідок широкомасштабної військової агресії Російської Федерації стало критичним фактором, що кардинально змінив умови функціонування економіки та потребував оперативної трансформації державної регуляторної політики. Воєнний стан суттєво вплинув на логістику, структуру товарообігу, інвестиційну активність і конкурентні позиції України на міжнародних ринках. Значні руйнування виробничої та транспортної інфраструктури, блокування морських портів, ризики для бізнесу, зміна міжнародних торговельних режимів, а також обмеження, пов'язані з мобілізаційними потребами, зумовили необхідність адаптації системи державного регулювання ЗЕД до нових реалій. У цих умовах уряд запроваджує комплекс заходів, спрямованих на спрощення процедур міжнародної торгівлі, підтримку критичного імпорту, стимулювання експорту, посилення митного та валютного контролю, а також забезпечення продовольчої та енергетичної безпеки.

Особливого значення набуває формування гнучкої, збалансованої та безпеково-орієнтованої моделі регуляторної політики, яка повинна одночасно виконувати декілька взаємопов'язаних функцій: забезпечувати обороноздатність держави, підтримувати безперебійну роботу критичної інфраструктури, сприяти стійкості бізнес-середовища та запобігати економічним дисбалансам. В умовах війни державне регулювання ЗЕД набуває стратегічного характеру, оскільки визначає можливості країни щодо забезпечення армії ресурсами, залучення міжнародної допомоги, розширення доступу на зовнішні ринки та інтеграції в європейський економічний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах воєнного стану займалися такі вітчизняні науковці, як Геєць В. М., Шинкарук Л. В. [6], Швиданенко, Г. О., Ключко, В. М. [8], Сіденко В. Р. [9], Радіонов С. [13], Мазаракі А. А., Лозовицький О. О. [14], Гуторов О. І., Козаченко, А. В. [15] та інші. У своїх наукових працях дослідники зосереджують увагу на проблемах економічної безпеки держави, ризиках та інструменти їх мінімізації, інструментах державного регулювання ЗЕД в умовах кризових

явищ, впливу воєнних дій на трансформацію зовнішньоекономічної політики України, державному регулюванню економіки та сучасним викликам воєнного періоду, економічних механізмах підтримки експорту в умовах війни, національній економічній безпеці та зовнішньоекономічній політиці під час воєнного стану

Таким чином, дослідження особливостей державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах воєнного стану є надзвичайно актуальним. Воно дозволяє визначити ключові виклики, окреслити напрями модернізації нормативно-правової бази та виробити рекомендації щодо підвищення ефективності регуляторної політики, що є критично важливим для економічної стійкості та післявоєнного відновлення України.

Метою статті є дослідження особливостей та специфіки державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах воєнного стану, визначення ефективних інструментів державного впливу та оцінка заходів з їх реалізації на економічну стабільність і конкурентоспроможність українських підприємств.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні існує багато різних наукових підходів щодо трактування сутності поняття державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Наукові підходи до трактування поняття державного регулювання ЗЕД

№ п/п	Автор/ науковець	Трактування поняття	Акцент підходу
1.	О. Кириченко	Система заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, що здійснюються державними інституціями з метою впливу на зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання	Інституційний підхід
2.	А. Мазаракі	Цілеспрямований вплив держави на зовнішньоекономічну діяльність для досягнення позитивного сальдо торговельного балансу та захисту національних інтересів	Протекціоністський підхід
3.	Д. Лук'яненко	Комплекс економічних, правових та організаційних заходів держави щодо регламентації діяльності суб'єктів ЗЕД з метою забезпечення раціонального використання ресурсів	Ресурсний підхід
4.	Т. Мельник	Створення державою правових, організаційних та економічних умов для ефективної інтеграції національної економіки у світове господарство	Інтеграційний підхід
5.	Ю. Макогон	Система державного втручання у зовнішньоекономічну сферу шляхом використання тарифних та нетарифних інструментів регулювання	Інструментальний підхід
6.	В. Новицький	Діяльність держави з встановлення правил здійснення зовнішньоекономічних операцій та контролю за їх дотриманням	Нормативно-правовий підхід
7.	О. Кудрявцева	Механізм узгодження інтересів держави, суб'єктів господарювання та суспільства у сфері зовнішньоекономічної діяльності	Балансуючий підхід
8.	І. Бураковський	Сукупність заходів держави щодо лібералізації та стимулювання експорту, захисту внутрішнього ринку та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки	Ліберально-конкурентний підхід

Джерело: складено авторами за даними [7,8,13,14,15]

Так, О. Кириченко розглядає державне регулювання ЗЕД як «систему заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, що здійснюються державними інституціями з метою впливу на зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання». А. Мазаракі розуміє державне регулювання ЗЕД як «цілеспрямований вплив держави на зовнішньоекономічну діяльність для досягнення позитивного сальдо торговельного балансу та захисту національних інтересів» [14]. Д. Лук'яненко вважає, що державне регулювання ЗЕД – це «комплекс економічних, правових та організаційних заходів держави щодо регламентації діяльності суб'єктів ЗЕД з метою забезпечення раціонального використання ресурсів». На думку Т. Мельник державне регулювання ЗЕД являє собою процес «створення державою правових, організаційних та економічних умов для ефективної інтеграції національної економіки у світове господарство» [7]. О. Кудрявцева розглядає державне регулювання ЗЕД як «механізм узгодження інтересів держави, суб'єктів господарювання та суспільства у сфері

зовнішньоекономічної діяльності» [15]. І. Бураковський трактує дане поняття як «сукупність заходів держави щодо лібералізації та стимулювання експорту, захисту внутрішнього ринку та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки» [8]. Приймаючи до уваги різні думки та наукові підходи, з нашої точки зору державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємства – це цілеспрямований вплив держави на процеси організації, здійснення та розвитку зовнішньоторговельних та інших міжнародних операцій підприємств через систему нормативно-правових, адміністративних, митно-тарифних, валютно-фінансових, організаційно-економічних та контрольних інструментів з метою забезпечення економічної безпеки, стимулювання експорту, збалансування імпорту, захисту національних інтересів і створення сприятливих умов для інтеграції вітчизняних суб'єктів господарювання у світове економічне середовище.

Отже, як бачимо, державне регулювання ЗЕД підприємства являє собою складну та взаємопов'язану систему нормативно-правових, адміністративних, митно-тарифних, валютно-фінансових, організаційно-економічних та контрольних інструментів, яку можна зобразити у вигляді схеми (рис. 1).

Рис. 1. Система регулювання ЗЕД підприємств
Джерело: сформовано авторами на основі даних: [7,8,9]

Правове регулювання ЗЕД підприємств в умовах воєнного стану базується на Законах України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про правовий режим воєнного стану», Митному та Податковому кодексах, а також нормативних актах Кабінету Міністрів України та Національного банку України [1,2]. У період воєнного стану органи влади отримують розширені повноваження для оперативного реагування на зовнішні економічні виклики. Так, з лютого 2022 року Кабінетом Міністрів України запроваджено заборону на експорт критично важливих товарів; посилений контроль за товарами подвійного призначення; ліцензування окремих видів аграрної та промислової продукції. Введено ембарго на торгівлю з рф та республікою Білорусь. Держава забезпечує підтримку українських експортерів через програми страхування ризиків та кредитні гарантії. Зокрема починають діяти програми «Доступні кредити 5-7-9%», «Go Export», «Зроблено в Україні», спрямовані на підтримку

вітчизняного товаровиробника та стимулювання економіки під час війни. На виконання зазначених програм у 2025 році урядом було закладено майже 36 млрд. грн., зокрема на розвиток індустріальних парків та компенсацію частини вартості вітчизняного обладнання, що може допомагати експортерам (агровиробникам), особливо тим, хто виробляє продукцію з доданою вартістю. Що стосується державної політики у сфері імпорту, урядом були прийняті рішення про спрощення митних процедур для окремих категорій товарів (протягом 4 робочих годин з моменту подачі митної декларації), скасування або зменшення мита та пдв на критично важливі імпортні товари (Закон №2142-IX від 24 березня 2022 року), заборону на імпорт товарів з держави-агресора [1,2,3].

В умовах воєнного стану важливим інструментом державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності виступає валютне регулювання та монетарна політика, яка проводиться Національним банком України. Так на початку воєнного стану НБУ запровадив низку тимчасових валютних обмежень: фіксацію курсу на початку війни та заборону на виведення капіталу за кордон без критичної потреби. Також НБУ надав дозвіл на валютно-обмінні операції для імпорту критично важливих товарів. Це дало можливість стабілізувати ситуацію на валютному ринку та забезпечити імпортерів обіговими коштами для закупівлі критично важливих товарів [4].

Під час повномасштабної військової агресії з боку рф митниця працює в режимі посиленого контролю та одночасного забезпечення логістичної безперервності. Були створені спеціальні «зелені коридори» для гуманітарних та військових вантажів та розширені альтернативні логістичні маршрути. Зокрема, було закрито частину пунктів пропуску на кордоні з рф, Білоруссю та тимчасово окупованими територіями, натомість були створені «логістичні маршрути солідарності» ЄС. З метою прискорення митного оформлення та заповнення митної декларації Державна митна служба України запустила Єдиний державний інформаційний веб-портал «єдине вікно для міжнародної торгівлі». На порталі у особистому кабінеті користувача можна оформити документи на ввезення легкового автомобілю, задекларувати гуманітарну допомогу, розрахувати вартість розмитнення авто, відстежити стан розгляду та перевірки митних декларацій, тощо [5].

У контексті інтеграції ЗЕД України у міжнародну торгівлю наша держава отримала торговельні преференції від ЄС, активізувала співпрацю з країнами G7 та міжнародними організаціями, що сприяло зміцненню ЗЕД підприємств та їх виходу на нові ринки збуту продукції

Основними викликами для розвитку і функціонування ЗЕД підприємств в умовах воєнного стану є: зростання логістичних витрат; руйнування інфраструктури; ризики тінізації економічних процесів; скорочення експорту через військові дії.

Під час повномасштабної військової агресії державне регулювання ЗЕД підприємств має власну специфіку та ряд особливостей (табл. 2).

Таблиця 2

Особливості державного регулювання ЗЕД в умовах воєнного часу

Напрямок регулювання	Зміст	Особливості у воєнний час
Експортний контроль	Регулювання руху стратегічних товарів	Посилення обмежень та ліцензування
Валютне регулювання	Рух капіталу та валютні операції	Тимчасові валютні обмеження
Податкове регулювання	Встановлення розміру податків та контроль за їх надходженням	Податкові пільги для імпортерів критичних товарів; спрощення податкового адміністрування для експортерів.
Митна політика	Контроль та процедура оформлення експортно-імпортних операцій	Прискорені митні процедури для критичного імпорту; Спрощення оформлення гуманітарної допомоги; Посилення контролю за товарами подвійного призначення.
Державна підтримка експортерів	Розробка та впровадження програм державної підтримки експортерів (зокрема для аграріїв)	Експортне кредитування та страхування; Пошук нових ринків; Компенсація логістичних витрат.
Логістика та транспорт	Розвиток та відбудова транспортної інфраструктури	Пошук альтернативних маршрутів через ЄС; спрощення транзиту вантажів; створення тимчасових коридорів для експорту української агропродукції.
Контроль та безпека ЗЕД	Законодавче регулювання ЗЕД, впровадження санкцій щодо країни-агресора	Посилений моніторинг за зовнішньоторговельними операціями; контроль за дотриманням санкцій щодо країни-агресора; блокування компаній, пов'язаних з агресором.

Продовження таблиці 2

Міжнародна координація	Налагодження ефективних зовнішньоторговельних та гуманітарних зв'язків з міжнародними партнерами	Співпраця з ЄС та міжнародними організаціями; Узгодження тимчасових торговельних заходів.
------------------------	--	---

Джерело: складено авторами на основі даних: [1,2,3]

Як бачимо, в умовах війни зовнішньоекономічна діяльність потребує додаткового контролю та підтримки з боку держави. Від ефективної державної політики у сфері ЗЕД буде залежати макроекономічна стабільність та економічне зростання країни [2,3].

В умовах воєнного стану державне регулювання ЗЕД має великий спектр проблем, на які держава повинна постійно реагувати та проводити невідкладні заходи для їх розв'язання (табл. 3).

Таблиця 3

Проблеми державного регулювання ЗЕД в умовах воєнного стану

Проблема	Державні заходи реагування
Блокада портів	розвиток дунайських та сухопутних маршрутів
Логістичні затримки	модернізація митної інфраструктури
Воєнні ризики для експортерів	страхування через ЕКА
недостатній розвиток інституційної підтримки експортерів	розробка програми стратегічної підтримки експортно-орієнтованих галузей
високе податкове навантаження	узгодженість державної податкової політики та законодавства
недостатня цифрова інтеграція	цифровізація митних та ЗЕД-процедур

Джерело: складено авторами на основі даних: [13,14,15]

Так серед основних проблем державного регулювання ЗЕД можна виокремити: блокаду морських портів, логістичні затримки, пов'язані із пошуком та побудовою нових логістичних маршрутів, воєнні ризики для експортерів внаслідок військових дій та руйнування експортної інфраструктури, недостатня ефективність митних процедур через обмежену пропускну здатність інфраструктури, недостатній розвиток інституційної підтримки експортерів через недостатній обсяг страхових гарантій для експортних контрактів, високе податкове навантаження через часті зміни у податковій політиці держави, недостатня цифрова інтеграція, адже не всі митні та ЗЕД-процедури оцифровані у повному обсязі [13,14]. Розв'язання вищезазначених проблем потребує від держави реалізацію комплексних та системних заходів, а саме: адаптацію податкового законодавства під умови воєнного часу, стратегічної підтримки експортно-орієнтованих галузей, модернізацію митної інфраструктури, цифровізацію митних та ЗЕД-процедур.

Подальшими перспективними напрямками вдосконалення державного регулювання ЗЕД підприємств в Україні можуть стати:

- посилення цифровізації процедур ЗЕД;
- завершення реформи митниці («Е-Митниця»);
- розвиток існуючих та пошук нових логістичних коридорів;
- забезпечення більшої фінансової підтримки для українських експортерів;
- інтеграція до європейського простору.

Висновки. Державне регулювання ЗЕД у воєнний період є гнучким та оперативним, спрямованим на стабілізацію економіки, забезпечення критичного імпорту та підтримку експорту. Післявоєнна відбудова вимагатиме подальших реформ та модернізації управління зовнішньоекономічною діяльністю.

Література

1. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 № 959-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 29. Ст. 377.
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.
3. Закон України «Про санкції» від 14.08.2014 № 1644-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 40. Ст. 2021.
4. Мінекономіки України. Зовнішня торгівля України в умовах воєнного стану: аналітичний

огляд. Київ, 2023. 45 с.

5. Державна митна служба України. Звіт про діяльність у 2022–2024 рр. Київ, 2024. 78 с.
6. Геєць В. М., Шинкарук, Л. В. Економічна безпека держави: ризики та інструменти мінімізації. Київ: НАН України, 2022. 312 с.
7. Поручник, А. М., Кравчук, І. М. Зовнішньоекономічна діяльність: теорія і практика. Київ: КНЕУ, 2020. 452 с.
8. Швиданенко, Г. О., Ключко, В. М. Інструменти державного регулювання ЗЕД в умовах кризових явищ. *Економіка та держава*. 2023. № 6. С. 11–18.
9. Сіденко В. Р. Вплив воєнних дій на трансформацію зовнішньоекономічної політики України. *Стратегічні пріоритети*. 2023. № 2. С. 5–14.
10. World Trade Organization. Trade Policy Review: Ukraine 2023. Geneva: WTO, 2023. 112 p.
11. International Monetary Fund. Ukraine: Selected Issues Paper. IMF Country Report No. 23/145. Washington, 2023. 67 p.
12. European Commission. EU-Ukraine Trade: Analytical Report 2024. Brussels: EC, 2024. 54 p.
13. Радіонов С. Державне регулювання економіки: сучасні виклики воєнного періоду. *Фінанси України*. 2023. № 8. С. 25–38.
14. Мазаракі А. А., Лозовицький, О. О. Економічні механізми підтримки експорту в умовах війни. *Проблеми економіки*. 2023. № 3. С. 47–55.
15. Гуторов О. І., Козаченко, А. В. Національна економічна безпека та зовнішньоекономічна політика під час воєнного стану. *Харків: ХНЕУ ім. Кузнеця*, 2023. 189 с.

References

1. Law of Ukraine, 1991. 'On Foreign Economic Activity' No. 959-XII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 29, p. 377.
2. Law of Ukraine, 2014. 'On Sanctions' No. 1644-VII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 40, p. 2021.
3. Law of Ukraine, 2015. 'On the Legal Regime of Martial Law' No. 389-VIII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 28, p. 250
4. Heiets, V.M. & Shynkaruk, L.V., 2022. Economic Security of the State: Risks and Minimization Tools. Kyiv: NAS of Ukraine.
5. Mazaraki, A.A. & Lozovytskyi, O.O., 2023. 'Economic Mechanisms of Export Support during the War', Problems of Economics, 3, pp. 47–55.
6. Ministry of Economy of Ukraine, 2023. Foreign Trade of Ukraine under Martial Law: Analytical Review. Kyiv: Ministry of Economy of Ukraine.
7. Poruchnyk, A.M. & Kravchuk, I.M., 2020. Foreign Economic Activity: Theory and Practice. Kyiv: KNEU.
8. Radionov, S., 2023. 'State Regulation of the Economy: Modern Challenges of the Wartime Period', Finance of Ukraine, 8, pp. 25–38.
9. Shvydanenko, H.O. & Klochko, V.M., 2023. 'Instruments of State Regulation of Foreign Economic Activity under Crisis Conditions', Economy and State, 6, pp. 11–18.
10. Sidenko, V.R., 2023. 'The Impact of Military Actions on the Transformation of Ukraine's Foreign Economic Policy', Strategic Priorities, 2, pp. 5–14.
11. State Customs Service of Ukraine, 2024. Activity Report for 2022–2024. Kyiv: State Customs Service of Ukraine.
12. World Trade Organization, 2023. Trade Policy Review: Ukraine 2023. Geneva: WTO.
13. International Monetary Fund, 2023. Ukraine: Selected Issues Paper. IMF Country Report No. 23/145. Washington: IMF.
14. European Commission, 2024. EU-Ukraine Trade: Analytical Report 2024. Brussels: EC.
15. Hutorov, O.I. & Kozachenko, A.V., 2023. National Economic Security and Foreign Economic Policy during Martial Law. Kharkiv: KhNEU named after Kuznets.